

पात्र-गण

पुरुष

सूत्रधार***	नाटक-निर्देशक ।
शङ्कर***	महादेव ।
कार्तिक***	महादेवक पुत्र ।
माण***	देत्यराज, शोणितपुर नरेश ।
अनिरुद्ध***	श्रीकृष्णक पौत्र, प्रद्युम्नक पुत्र, नायक ।
नारद***	देवर्षि ।
★ श्रीकृष्ण***	भगवान् ।
★ बलराम***	श्रीकृष्णक ज्येष्ठ भाए ।
★ कामदेव***	श्रीकृष्णक पुत्र ।
कुम्भाण्ड***	बाणक मन्त्री ।
कञ्चुकी***	अन्तःपुरक संचालक, वृद्ध ।
दौवारिक (द्वारी)—	द्वारपाल ।

★

स्त्री

नटी***	सूत्रधारक पत्नी ।
देवी***	बाणक पत्नी ।
गौरी***	भगवती पार्वती ।
उषा***	बाणक कन्या, नायिका ।
रामा***	उषाक सहचरी ।
चित्रलेखा***	" ।
वृद्धा***	अन्तःपुरक सेविका ।

देवानन्दकृतम्

॥ उषाहरणनाटकम् ॥

..... निजयं सदा ।

असुराः संगरे प्राप्ता दूतं क्षयमयन्ति ते ।

(पुनराकाशे कर्म दत्त्वा) लिखनार्थमवधेहि ।

मटी—अयम् ! किं वचनं तं गच्छ । [आर्य ! किं पुनस्तन्म जाने] ।

सूत्र०—आर्य ! सन्तु, लिखनार्थमत्रिकामेवम् ।

आयासेन समुद्रमध्यरचिता कष्टातिरुष्टेन या

स्रष्टुं द्वारवती, पररेपि न या दृष्टा कुतो लङ्घिता ।

तस्यां सप्तमसीध्रमध्यवसतिः प्रादुर्गमिरास्ते कृती

यास्या यादववेष्टितस्य हरणं तस्य स्त्रिया हा कथम् ॥

मटी—अचरितं अचरितं । [आश्चर्यमाश्चर्यम्] ।

सूत्र०—(सम्भवस्मिन्) आर्य ! हरिपक्षकोर्तनमिति जानासि । तत्र भगवतः

सत्यवती-पराशरात्मजस्य व्यासस्य रत्नभाजन-सभाजनानामनुरञ्ज-

नाय पौराणी जाणी विवसति ।

मटी—अयं ह । [अयं किम् ?]

सूत्र०—पौराणी खलु वाणी, नृपारम्भाय मे जाता ।

व्यासस्य काव्यमार्गे, सा कविना मृष्यते यस्मात् ॥

मटी—एवं दे अयं तस्मात्को विजवाण

..... दित्वाकरिज्वं । (?)

सूत्र०—(क्षणं दृष्ट्वा) महद्गुणाद्भूतकथेवाणी । कथमुपहासं करिष्यन्ति नृप-

धीराः ।

मटी—अयम् ! अचरितम् । अचरितम् । [आर्य ! आश्चर्यमाश्चर्यम्] ।

सूत्र०—(सोऽकण्ठं) शृणु सर्वविज्ञे ! अस्ति तीरभूक्तिवक्षिणविधि परब्रह्म नाम
पुरम् । तत्र कत्रिपूर्वपुरुषाः पञ्चिता याज्ञिकः परिवसन्ति स्म । येषामेषा कथा—

घोरदूषणरहोऽनुभवितु श्रीरामभद्रोऽभवत्
घोरो वृद्धपदादिनामकथितः कण्ठस्थतर्कविदः ।
यो विद्यानगराद् यथार्थनिकरानाजीय तां प्रावदत्
सोऽप्यन्ते त्रिपुरारिरस्थनगरे तीर्थे च मुक्तिं गतः ॥

नटी—अञ्चरिअं अञ्चरिअं तदो तदो । [आश्चर्यमाश्चर्यम् । ततस्ततः ।]

सूत्र०—(पुनः क्षणं ध्यात्वा) यस्य श्रीभवदेव-यदुनाथ-रघुनाथा गोप्यतिगुह्या-
स्तनयाः । किञ्च तदस्यस्तकनिष्ठतनयस्य त्रिविधगुणस्थित्यस्य कवी-
न्दपदाङ्कित-श्रीरघुनाथस्यात्मसम्भवो गुणवतीनन्दनो देवानन्दनामा
कवि संतंकेषु अनुकम्पितः स्वकृतमुपाहरणं नाम नाटकमस्मासु सम-
पितवान् । तावत् प्रतिपात्र प्रयासो विधेयः । यावद् गुरुवीरवित्त-
नटान् सामाजिकान् — — — — — ।

नटी—... — — — — ।

सूत्र०—(क्षणं निर्वण्य) वस्तुतो वारं वारं घोरकविभिर्विलोकितेय व्यासभाषि-
तकथा । तेन कविः कर्तुं निमाह्वयतः ।

नटी—मद्य इ । [अथ किम् ?]

सूत्र०—तेन सरस्वती व्यासं च प्रणम्य नृत्यं कर्तुं मुच्यतोस्मि ।

नटी—अञ्चरिअं अञ्चरिअं । [आश्चर्यमाश्चर्यम् ।]

सूत्र०—कथं नर्तकैः परिरणन् नृपुंरं व्यवसितं पुरः ?

(नेपथ्ये—

मधुर्वैरिपुत-पुतो त्रिवृज्जलभाजो जभं पत्नी ।

जलमज्जल-जलरवासो तस्मिन् कथा-किं हरणं ॥)

[मधुर्वैरिपुत्रपुत्रो विभुवनभक्त्यो जयं प्राप्तः ।

जलमज्जल-जलरवासो तस्यापि कथाकृतं हरणम् ॥]

सूत्र०—तेनानिदृश्यं चित्रकेयव प्रावेद्यावीरं धृत्वा । तदलमिदानीमस्मिन्मध्य-
गतेयम् ।

नटी—अय्य ! गुह्यमाभावेण सचक्षं नक्षिणदन्तं । तदो तदो ।

[अर्थ ! तत्रोपमया सत्यं नक्षिणदन्तम् । ततस्ततः ।]

सूत्र०—श्रेष्ठस्य प्रिये ! पात्रनामानि शृणु—

[छन्द—१]

बाण नारिसमेत, शङ्कर गौरि कातिक भावई ।

कुम्भाण्ड बाणसुता सखीयुग कञ्चुकी जनि वारई ॥

कामनन्दन देविरक्षक दूअ नारद गज्जई ।

कृष्ण राम मनोज पाछहि युद्ध सम्बाओ जञ्चई ॥

नटी—तदो तदो । [ततस्ततः किमिति ?]

सूत्र०—(पुरो विलोक्य सर्वदग्धम्) अये ! गौरीशङ्करभक्त्युत्कण्ठया कात्तिकेय-
कीडादशनभाषितो बाणासुरस्तिष्ठति । तदेहि, नूनमायामप्यग्निम-
नृत्यकथाय स्थिरीभवाम् ।

(इति निष्क्रान्तौ)

इति प्रस्तावना

(ततः प्रविशतो देवी-बाणम्प्री । ततः)

[गीत—१]

देवि बाणनृप देल परवेश । गौरीशङ्कर भगति उदेश ॥

छत्र चामरनव परिजन पास । चहु दिश बहुविध कइए उलास ॥

निज जन देलइन्हि आसन आनि... .. ॥

आनन्दे देवानन्द कयि गाव । आगु वेकत होएत सब परधाव ॥

बाणः—देवि ! इत वास्तवम् ।

देवी—बहुतो भिदहि । [बहुतो जतास्मि ।]

बाणः—देवि । तव प्राणतयासि । का नीतिः ?

... .. मो मूर्तिदर्शनाय समुत्कण्ठितोऽस्मि ।

देवी—इदो जेव विदुः । गणेशस्व साया आसदा ।

... .. तेवसानास्वेवामृतं ता कातिकेयानुगताः । (?)

(ततः प्रविशति गौरीशङ्करौ बालकार्तिकेयश्च)

बराही राजे—(गीत—२)

देवदेव महादेव देल परवेश । बाणभगति परसाव उदेश ॥

गौरी कातिक दुअओ साथ । सुरभुनि नर जन्हि नत कर साथ ॥

जन्हि कर बहुविध नटनक साज । राखिए सब गुन रङ्ग समाज ॥

आनन्दे देवानन्द एहो चिन्त । परिणति होइति भगति परजंत ॥

(बाणः भक्तिपूर्वकं गौरीशङ्करौ प्रणम्य तिष्ठति ।)

गौरी—णाह ! कच एसो ध्युरिपुत्तो ? [नाथ । कसमैव ध्युरिपुत्रः ?]

शंकर—आम् गौरि । आम् ।

गौरी—णाह ! एसो मङ्गलसम्पत्तो । [नाथ । एष मङ्गलसंप्राप्तः ।]

शङ्करः—आवाभ्यामाशौभि भक्तिवरवानयं भवतु ।

गौरी—णाह ! आराहुणस्व पसादेण । [नाथ । आराधनस्य प्रसादेन ।]

बाणः—(अङ्गति प्रसार्य तन्निवटमुपेत्य) देवास्मि

दृष्ट्वा ते तनयकीदां ते मनः ।

सेवां करोमि गौरीस । तनयस्ते भवाभ्यहम् ॥

शंकरः—(गौरीं प्रति)—

अहं बाणस्य सेवाभिरुष्टः प्राणसमे ! सदा ।

कार्तिकेयसमस्तेह कर्त्तव्यो दयया स्वया ।

बाणः—तेन बाणः कार्तिकेयेन कीडति ।

कार्ति०—समुद्रज्वपरिणम्रूपुरं प्रीतिस्तेहेन

(भक्त्याशोणितपुरं वितरति ।)

गौरी—गेण्ह एवं, सुभदं किंव । [गृहाणेदं सुभदं कृतम् ।]

शङ्करः—(वाणं प्रति)

बाणः—अजेयस्त्वत्पसादेन अहं शङ्करपुत्रं नि ।

पुत्रं याचे सुखीरेषु बाहुकण्ठसर्गावितः ॥

शङ्करा—(विहस्य)— येन वत्तं तत्पतनं यदा ।

तदेवात्पन्तवोरं हि युद्धं त्वं समवाप्नुयाः ॥

बाणः—परुषशतपुष्पा

शंकरः—तनयसुखमभनवाराधनेनाहं तुष्टः ।

बाणः—देव देव सर्वथा प्रसन्नोसि ।

शङ्करः—गौरि ! भूमिदानो— गृहप्रतिगतो बाणः ।

गौरी—णाह ! सर्वं उरवेअस्स नि अहिमदं पुरिस्सपीति ।

[नाथ । सर्वगुदे गस्यापि अभिरतं पूरयिष्यति ।]

बाणः—(सविमर्शमितं नेपथ्याभिमुखमुदीक्ष्य) कः कोऽयं ?

(प्रविश्य दीपारिकः)

दीवा०—किमर्थं ममाह्वानं करोतिप्रभुरिति ?

बाणः—प्रवेशय कुम्भापण्डमन्त्रिणम् ।

दी०—तथा कृत्वा तिष्ठति ।)

(ततः प्रविशति कुम्भापण्डः)

(गीत - १)

मन्त्री—बाण महया मोर बाण महया ।

नेनयदुर नयदुष मोर महया ॥

(उद्धर्म्मवलोक्य)—

कहिअ बहिन—

के युद्ध कइसन होएत परिनाम ॥

कतए असुर कहा देख उपाय ।
अमृतक तुलना गरल न आय ॥
.....
रीत होइत जा असुरक अन्त ॥

(सौदारिको निष्क्रान्त-)

बाणः—(कुम्भाण्डमादि ज्ञेय) ... — — — — —
... ..
... ..
... ..
... ..

कुम्भाण्डः—केन प्रकारेण ?

बाणः—कुम्भाण्ड ! वरेण ।

— — — — — राज्यं प्रलब्धं हरेः
स्वत्वं प्राप्य भय मुदा ननु कुलेनाहा प्रभा किं सदा ।
निश्चङ्को विविधैः — — — — — को वरः
प्रायो गबहूतो गतोऽपि कुमतिः शुम्भस्स तो पश्यति ॥
... ..

बाणः—(सभू भङ्गम्) ... — — — — — ।

कुम्भाण्डः—बाणनृप ! को वरो विशेषेण लब्धः ?

बाणः—कार्तिकेयवज्रपतनेन महद्भुङ्गमिति वरः ।

कुम्भाण्डः—... .. ।

बाणः—आः ॥ कुम्भाण्ड ! वृद्धाण्डकोटनं वाचा करोषि । स्वबलसामुदा-
द्वरा ।

कुम्भाण्डः—बाणनृप ! भव्यायो न कृतः ।

बाणः—अरे रे देववृत्त कुम्भाण्ड ! सुकल्पार्णं कृतम् ।

कुम्भाण्डः—आम् । बाणनृप ! आम् ।

३—मिथ ।

बाणः—पश्य, पश्य,

ध्वजस्य पतनं जातं लब्धोऽद्वरो यतः ।

कुम्भाण्डः—(सर्वतो विलोभव) शिव शिव ॥ केनोपातारम्भः ?

हा धिगूढैः समं यामो बाणभूप ! न शान्तया ॥

बाणः—(सभू भङ्गम्) — — — — —

... ..

कुम्भाण्डः—(क्षणं प्रति)

सुरारिविध्वंसतः कुलमुखेन वृद्धाञ्जना

निहस्य स्विनो रणे दधति पश्य राक्षसाश्रयम् ।

वदामि त्वसु कां व्यथां कुमतिः सदा दानवाः

विरुद्धमिमाधिताः पुरमुखं न यास्यन्ति ते ॥

बाणः—आः ! प्रचण्ड कुम्भाण्ड ॥

कुम्भाण्डः—(स्वं प्रति)

वरारी रामे — (४)

ध्वजस्य पतनं हर पहि रण पाई । करय लागल नृप कुमति उपाई ।

... .. । न चेतय सवतमु न चेतय चीर ॥

पुन उठ पुन मुत पुन खस भूमि । भवन घोर बोल बोलय धूमि ॥

... ..

लोक यतने रतिघर गेल बाण । जानन्द देवानन्द कवि भान ॥

(बाणनृपतिः सुप्तं तदवस्थं निजनिजस्थानमुपक्रान्तं, नतं कंरिदा-
नीम् ।)

गिरीशङ्करस्यो मूर्तिस्तिष्ठत्यतः शिवहेतवे ।

धस्माकमेव तामन्दं तावतां राज्ये भविष्यति ॥

(ततो निष्क्रान्ताः सर्वे)

॥ इति प्रथमोऽङ्कः ॥

अथ द्वितीयोऽङ्कः

(ततः प्रविशन्ती गौरीशङ्करी गणाधरा)

गौरी— (शङ्करं प्रति)

भक्तो मे वसते नाथ ! कुतुकार्थं नदीतटे ।
प्रस्थानं कुरु तत्रैव मां गृहीत्वा गणैः सह ॥

शङ्करः— त्वरयैव नदीतीरं प्राप्य ध्वजम् ।

पश्य तस्यां गणाः श्रीं कूर्मं रत्निचिन्तिताम् ।
मुदाकृतिधरा नामा तेषां ते स्वदेव महत्तमाः ॥

गौरी— सत्वरभङ्गं दिष्टम् । (?)

शङ्करः— गौरि ! कथमावयोः वीर्यां द्रष्टुमागतेव सतीम्भामुपा ?

(ततः प्रविशति राधा उपा च)

उपा— (सोत्प्लावभावपूर्वं वायति)

राजविजरागे गीतसं० (५)

स्तनोक्तं तीरं गौरि जय ग ।

बहुविधिं वाजनं गीतं नाचं धुनिं गणे कण्ठाहे अनुरागे ॥

शंकरं देविकं रूपं धरिष्य धरि ।

उपा तहं धाउलि सखि दुह लय आवे संगे ॥

राधा— किञ्च,

देवी देवक केलिं देखि कौं उपा भेलि ।

... .. जग रत जे पहु अङ्क रह ठामा ॥

विश्व— किञ्च,

बुद्धिं देवि पुनि उपा इङ्गित सपने केओ देल [दाने] ।

[आनन्दे देवानन्द] कवि गावधि दुर कय मन अभिमाने ॥

(उपा सखीभ्यां गौरीशङ्करी प्रणमति ।)

शङ्करः— (उपप्रभृति)

गौरी— सुखि ! बिट्टा सहि गोरिह सुहं पेसिदखं भट्टमा—

वि०— देव ! पसीद पसीद । [देव ! प्रसीद प्रसीद ।]

उपा—

या कान्तेन सह कीदां कुस्ते सैव पूजिता ।

मनोजजनितं सौख्यं हस्तं मायि ममादृशी ॥

रामा— (संस्कृतमाश्रित्य वृद्ध्या) गौरि !

वासङ्गमुपा सेनातिमोहिता ।

वृद्ध्या कामस्य सा चेष्टां पक्के मूर्च्छति पूजते ॥

विश्व— (संस्कृतमाश्रित्य)

मुहु भ्रंशितं मुहु मूर्च्छां मुहु संज्ञां मुहु भूतिः ।

सखीहृदयवाधा हि हस्तास्मास्वपि वृष्यते ॥

गौरी— (संस्कृतमाश्रित्य) तथाहि,

उपा कामवती

... .. ना चयः तामूचु जगदम्बिकाम् ।

तामूचे जगदम्बिकाधृतिमतीमेका समीपस्थिताम् ।

वंशाद्ये सितपद्मगा

... .. मभियं हि पश्यसि वरं स्वप्नेन त्वं स्वप्निषम् ॥

(इति परिणामतौ गौरीशङ्करो)

उपा— (साधु) —

सहयो बलास्वप्नेन यो निद्रि रयते मयि तज्जीवं सकलं
वक्ष्यिष्यते ।

रामा-

(गुञ्जरीरामे)- (गीत-६)

... ..
 विकल होइत नहि गोरिक धानि ॥
 तेजह अधोमुखि मन अनुमानि ।
 तोर अभिमान
 सिल्लन सलाटक न होअ बिलोप ।
 बाबे हम हमने तेजह कोप ॥
 भवनि देवानन्द आनन्द
 ॥

रामा- सहि ! वीसखो होहि । [सखि ! बिस्वस्ता भव ।]

(नेपथ्ये-)

कृता गजः सह क्रोडा मोढासुस्मितसन्तप्तम् ।

॥

(इति पाद्वेग गौरीयङ्गरी निष्क्रान्ते)

उवा- (सगङ्गदश्वर संस्कृतमाश्रित्य)

सखी गौरीहरी प्राप्तो स्वस्वानं तांढनीतटात् ।

केलि कृत्वा सुखासीनी रामः स्वस्वगुहाभ्यम् ॥

(इति तास्तया कुबंभिज ।)

रामा- (सभ्रभङ्गम्) सहि ! सम्पत्तं पञ्चधरं । [सखि सम्प्राप्तं निज-
गृहम् ।]

चित्र- सहि ! सत्त्वं उब्धेअसमूलं ... [सखि ! सत्यमुद्देस्य मूलं ...] ।

उवा- (रामो बिलोप संस्कृतमाश्रित्य) पश्य,

शय्यायां रुधिरं

कर्णं मे रुधिरं तनौ च रुधिर भीतिः स्थिता मां पितुः ।

भूषायां रुधिरं पटे च रुधिरं लोके -

... .. वपिता निजि जलाद् देव्ये अहिः स्वप्नतः ॥

निष्क (गुञ्जरी रामे) (गीत-७)

गौरीशङ्कर सेवि अएलाहुं ।
 से दशमुहें उतछेप^१ कत भेल । रजडताएँ पदयुग बन्धन देल ॥
 रोम-हुरसे कत विकल परान ।
 कम्पहि अपलम्प अहोनिस्^२आय । वदन विकृति आय किछु ने सोहाय ।
 नयन नीर झर^३
 आनन्दे देवानन्द कवि गाव । निज हिज पाओल आवओ भाव ॥

किष्क, (नष्ट रामे प्रतिमठाले) (गीत-८)

सुन सुन सुन्दरि हिजो^४
 वकाये^५ वचने मने जे करिअ पाप । ऋषि कह साहि न इहो अमुताप^६ ॥
 [सखिसभि] उवा हलसि बुझाए । गौरीक बर देल निफल ने जाए ॥
 आनन्दे देवानन्द कवि चिन्त । सखि से बुझाउलि सपनक [तन्त]^७ ॥

उवा- (संस्कृतमाश्रित्य रामां प्रति)

सखि स्वप्नस्य वृत्तान्तः स्मर्यते चिन्त्यते मुहुः ।

अहं जीवाभि बन्ति ! रविशस्करदर्शनत् ॥

रामा- सर्वं महत्स्य कारणं एव हृदिसदि । [सर्वं भद्रस्य कारणमेव भवि-
ष्यति ।]

उवा- (संस्कृतमाश्रित्य)

स्य कुम्भः सुता भव्या

... ..

रामा - हुं सहि उवा ! [हुं सखि उवा !]

... ..

आहूयतां चित्रलेखा तथा सर्वं भविष्यति ॥

१ - उब्धेय, निम्दा । २ - गौरीक सिधिल्ला रौ । ३ - वेह रौ ।

४ - दुःख । ५ - विषय ।

चित्र० - (वाणनूपं) सुदं, अह्मणं पञ्चोअणं किं ?

[धृतम्, अस्माकं प्रयोजनं किम् ?]

स्य० - शृणु, किञ्च -

(बराही रागे) (गीत - ६)

ए सखि ए सखि देखहु आए । अप ... ॥ध्रुवम्॥

सवे तनु धरपित्त१ निशि मोर भेल । कओने पुरुष दहु संगम देल ॥

गुन सिल बंस... । ...सुनि प्रिति मोहि आज ॥

तोहे कुचला सखि सबहिक काज । कर परपञ्च२ अवे तेजिअ बेआज ॥

विनु... । आनन्दे देवानन्द कवि भान ॥

चित्र० - सखि सखि उचवेअ तवअरभूलम् । [सखि ! सर्वमुच्यते तववरभूले ।]

रामा - (संस्कृतमाश्रित्य) ...

... बाणसुरावृते ।

अङ्गुलीषु निजोद्देशाभ्यन्तरी कुरुते मुहुः ॥

(ततः प्रविशति कुम्भापङ्कः)

कुम्भा० - ... देवासुरः पापं कृत्वा देव्या सह

सुप्तो बाणनूपो राज्यस्थिरस्यै, तज्जगतां करोमि ।

(ततः प्रविशति बाणः)

बाणः - सखे त्वरयैवोज्जिता निद्रा ।

कुम्भा० - (बाणनूपं प्रति) प्रभो ! दुर्नवारम्भं किञ्च करोमि ? प्रगे सुप्तो

भवत्यामिकंयां ... यस्यां ... ।

चन्द्रः सिञ्चति संसृतिं हि परितः पीयूषघुर्तः करैः

चित्वा सप्तमसं मुदं नयति यो लोकान् सुलीलाकुलान् ।

तूर्णं ... तारावतिस्तेहतो

भक्त्या भास्ति घटावयो जनकराज्ञा च सेयं निद्या ॥

बाणः - कुम्भापङ्क ! ...

कुम्भा० - बाणनूप ! सन् गच्छ पथाप्र - ...

चित्रलेखा तथैवोपा रामा नृत्यति नर्तके ।

... जयं विचिन्तय ॥

बाणः - आम्, सखे कुम्भापङ्क ! आम् । तदाश्रमनुरव्यवृत्ता तिष्ठत्येव ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति द्वितीयोऽङ्कः

॥अथ तृतीयोऽङ्कः॥

(ततः प्रविशति चित्रलेखा)

चित्र० - ...

(ततः प्रविशति यञ्चुकी)

यञ्चु० - निञ्च, (राजनिजवरागे) - (गीत - १०)

यञ्चुकि १सञ्चहि देल परवेस ।

भीषन२ नयन [धवल सभ केस] ॥

लगहुक मोक जाहि नहि सूख ।

उचहु रवे३ जे कहिनि४ नहि घूख ॥

विपरित तिलक मनेटलि [पाग] ।

[बेत हाथ] तन्हि की कहव भाग ॥

आनन्दे देवानन्द कवि गाव ।

राजसदन कीदहु परथाव ॥

किञ्च, अये बाणनवरमध्यवृत्तान्तजः युद्धः ।

१ - स्थिर से । २ - नयामक । ३ - शब्दे ।

४ - कथन ।

(प्रथम दृष्टा)

वृद्धा— अजग ! यन्मेमि । [आर्य ! वन्दे ।]

कञ्चु— वन्दे ! कल्याणानां पात्रं भूयः ।

वृद्धा— हा हृदयि । एसा दसा तावस्य । [हा हृतास्मि । एसा दसा तावस्य ?]

कञ्चु— पश्य पुत्रि !

केसा मे धवलयित्वा धृतिवृत्ता भगन्ति गण्डाग्रयो ।

शोरभ्रमशिरःसज्जो कलेवरवशा शुक्लातिशुष्काकृतिः ।

वाण्यस्ताः सज्जो धनरहित रदना हीनगति विनाशशा,

केनाहं करमं नृपस्य सततं सेवामतीक्ष्वक्षितः ॥

पुत्रि ! वरणनृपान्त पुरवृत्तास्तं कथय ।

वृद्धा— ब्राह्मणस्य गन्धर्वं परिणयो दृष्टिस्तदिति ।

[वाक्यम्, उपाया गन्धर्वं परिणयं भविष्यति ।]

कञ्चु— नैदा कथा पुत्रि ! वाक्यम् ।

वृद्धा— दूरदेशादेका कथा । [दूरदेशादेका कथा ।]

कञ्चु— गोप्यैवास्माभिः बाणनृपतिस्मिन् । एहि तदुपास्तनगरं प्रविशाम ।

(इति निष्क्रम्यती)

॥ विवक्ष्यम्भकः ॥

(ततः प्रविशतो विमलेषा-रामे)

विमल— महि ! बाणस्त पुत्रि पतिदुःखं ... [सखि ! बाणस्य

पुत्रीं प्रेषयितुं ...]

(ततः प्रविशति उपा)

उपा— (संस्कृतमाश्रित्य)

रतिचोरो मया पूर्वं प्राप्तः स्वयमेव यो भिति ।

वन्द्यो ! तेन विना ...

विमल— (उपावशां निरूप्य) हा हृदयि ! ता एका कथा नाण्या । (इति रोदिति) । [हा हृतास्मि ! सा एका कथा, नाण्या ।]

रामा—

(वराही रामे)- (गीत—११)

लाथ करह जनु, करह उपाए ।

उपाएँ वसन की बाँधल विष आए ॥ध्रु०॥

कहुलन अनल र धसाए चनि जाए ।

कहुलन धरणी भुखि लोटाए ॥

सपन पुरुष पहिले अवधारि ।

लव पट त्रिभुवन लिखह विचारि ॥

सवे गवतह चिन्हसि तोहे तारि ।

अपने करनि तोहे लाग मोहारि ॥

भितरिफ वेदन तिरि निरखए जान ।

आनन्दे देवानन्दकवि भान ॥

विमल— (गूच्छां निभाय, संस्कृतमाश्रित्य)

वैषां नामानि कृताणि बेलोचये प्रयितानि च ।

एतानि यानि आनामि माहूँ मलि विशेषतः ॥

रामा— (उपाया नाडीं निरूप्य संस्कृतमाश्रित्य)

कदाचिद् बलते नाडी कदाचित् स्थिरता गता ।

एषिस्वाजेतास्या जायते देवलक्षणम् ॥

उपा— (निश्चलेषां प्रति संस्कृतमाश्रित्य)

किं क्षीयं किमथो कुलं किमु वयः किनाम तस्य स्फुटं

के नीवृत्त्युत्पत्तेस्तदीयभवनं क्वास्ते शिलोभयां ततः ।

वैश्वेनाथ भगामि यस्य सकलां संस्थां वद प्रस्तुतां

स्वयमेवो रतितस्करः सखि ! मया दृष्टः स कः सीमनः ॥

रामा— (संस्कृतमाश्रित्य)

अवर्जितं धनुषो वद्ध्वा करोमि मलि मोचनम् ।

उपा मरणमप्राप्ता पत्रं लिखमि सत्वरम् ॥

१- वद २- आनि । ३- स्त्रीक वेदना शिष्ये वृत्ति सर्वस्य ।

चित्र- (दीर्घमुण्डवत् निन्दयन्) सहि ! यहि यत्त भुवन् ईरिसो आआयो ।
[सखि ! कुत्र सखु मे ईदृश आयासः ?]

रामा - (उपामुखाय समन्वयं यावत् संस्कृतमाश्रित्य)
चित्रपटं सखि ! तूणीं लिखसि छिन्नस्येकचित्तन ।
पतति स्वदीव्यचरणे सैषा ते सहचरी निश्चयम् ॥

चित्र- (पीडां नाटयति ।) सहि ! अहं पि देशोद्वेगा, जेण ईरिसे आआसे
प्रवदी मं गियुन्जीअदि, सं ।
[सखि ! अहमपि तेनोपकृता, येन ईदृशे आयासे नयती मां गियुनक्ति ।]

रामा - (चित्रलेखामाश्रित्य) सहि ! अद्युगहं कुरु दिह कुरु ।
[सखि ! अनुग्रहं कुरु । दृङ् कुरु ।]

चित्र- (अस्त्रव्यङ्गेन लिखति)
(आसावरी रामे)--(गीत सं०-१२)

वामकरे अग्नि पत्र लए कहूँ, वसति जह्वा जोरि ।
सबहुँ नें दिठि दुहु निवारिएँ रीति दुर कय भोरि ॥
अनेक वरनिक पासै धए कहूँ, चित्रलेखा नारि ।
एकचित भए, साय नव कए, सुवन सबे अवधारि ॥
दखिन अंगुष्ठ तर- [जने] निअ, आगु लेखनि लाए ।
आठ दिशपति भति निरूपिए, ध्याने भूति थिति पाए ॥

(पुनर्मूर्च्छा विभाषा रामां प्रति) सहि ! दोआरवधिह जादअकल-
नामे उभस्थिह । [सखि ! द्वारवस्था यादवकलनाम उभस्थितम् ।]

रामा - (चित्रलेखां प्रति) सहि ! पुणोवि हिदअ विगीदे अह्माणं । [सखि !
पुनरपि हुनयं विगीदते अहमात्मम् ।]

चित्र-उपा-

जकर जे जही जइसन आकृति, लिखय ताहि अनुरूप ।
पुछहु जनु किछु तामु तुलना, मुमुक्षु स्नाकक रूप ॥

१ - दृष्टि हटाए । २ - साधारण रीति हटाए तूझ दृष्टिह । ३ - कुन्जी,
सुलिका । ४ - विचारि । ५ - स्वर्गक राजा इन्द्रो मुग्ध सखि ।

आनन्द वेदानन्द नामए, पुरधु कथा आस ।

सएह सबतहँ अधिक बोदिस, चित्रपट जसु पास ॥

(निरूप्य, किञ्च संस्कृतमाश्रित्य)-

दृष्टिं विनाशयन् मयति गुणयुता नामपाणी भिद्यन्

तन्मूर्तं सर्वगन्धी मुहुरथ तनुने त्रिकामस्य रूपा ।

सर्वव्यङ्ग्युष्टशेये कलभति कुदला सुलिकामन्यवाने-

रेतत् सपोष्य जयां रहसि-धृतिमता चित्रलेखा लिखे ॥

(नेत्रयोऽश्रुविष्टजनो बाणनृपप्रस्थापितो- 'नूनमुपाकम्पादयतेनुरागं न' ।)

रामा - आजच्छु सो जणी तदिति तथा निष्कास्ता जनः । [आगच्छतु
स जनः]

उपा - (दूरतो दृष्ट्वा सभयकीलुकम्) आदिसइ । [आदिसति ।]

(प्रविश्य बाणनृपः)

बाणः - पुत्रि ! कथमुद्विग्ना एवमसि ?

उपा - (श्रणय) ताव ! न कोचि उद्देशस्य कारणं । [ताव ! न किम-
प्युद्देशस्य कारणम् ।]

बाणः - पुत्रि ! त्वयायुक्तं स्वीयताम् ।

उपा - तहा हिवं ताव । [तवा कृतं ताव ।]

बाणः - (अभ्यतो गत्वा) कथं कुम्भाण्डमन्त्री ?

कुम्भाण्डः - अवति जवति बाणयूपा । (सभयकीलुकम्) महाराज किमर्थम्-
स्मवाह्वानम् ?

बाणः - कुम्भाण्डः नूनमस्माकं महाहृदादेशः ।

कुम्भाण्डः - बाण ! कुसुष्टि दूरीकुरु ।

बाणः - आः पाप । पुरुषं न जानामि किमपि ।

कुम्भाण्डः - (सव्ययम्) कुमतिरसि बाणनृपते । केवामपि नो भवान् मित्रम् ।

त्यज चञ्चलताम् । भूमौ नितामनाशाय ते सर्वैः ।

बाणः - आः पाप । भृशं किमपि,

१ - सबतहँ ।

इन्द्रादयो मम वस्ताः स्वात्मसंगोपनस्थिताः ।

परे के सन्ति भुवने ये मे दूषणपाशगाः ॥

कुम्भाढः—(सकोधम्) हा हतोस्मि । कोपपरिणति मविता ।

वाणः—(कुम्भाढं हस्ताहस्तिकया गृहीत्वा विचने स्थितः) ।

विच० (संस्कृतमाश्रित्य)

विजने तिष्ठतो दूर बाणकुम्भाढमन्त्रिणो ।

सक्यो विचपटं पूर्णं सर्वं परिचिनोतु मे ॥

रामा०—परिणमन्तुपुर सहि गोष्ठि गेहि । [परिणमन्तुपुर सखि, गृहाण, गृहाण ।]

उवा०—(विचलेखां विचपटं, कम्पितहस्तन विचपटं गृहीत्वा) सहि । सखि । विचपटं विटुं । [सखि, सकलं विचपटं दृष्टम् ।] ।

विच०—सहि । कधेहि, को ... ।

उवा०—विचपटं निरूप्य साक्षे म) एसो भूषणमन्त्रो, [एष भूषणमन्त्र ।]

विच०—(भूषिता पतति) ।

उवा०—(विचलेखां हस्ताहस्तिकया गृहीत्वा) सहि । सखि । विचपटं विटुं । [सखि । उपनिहितं जनु ।]

विच०—सहि । एस कथा न हुविस्सदिति । सा जणो जलमज्जणअरवासी । [सखि । एषा कथा न भविष्यति । स जणो जलमज्जणअरवासी ।]

उवा०—(राजमन्त्रिणं गते)~ [गीत सं०—१२]

अरे जाह् १दोआरवाति आजे, तेजि माजे,

हित भए विस्तह काजे ॥

पट देखि उडल गेआने, अवधाने,

अतिहथ पति देहु दाने ॥

(पुनस्तर्जय दक्षयति)~

मने तोहि १गोचर जओ पुनु, किछु सुनु,

मोर अपराध जनु गुनु ॥

४दखिन समिर भेल वामे, ५परिनामे,

६हुनए मदन मोहि ठामे ॥

(रामामाजिकूय)~

मुखिअ ७रथिचशि देखी, ८असशेखी,

नित दिन होअ विशेषी ॥

९अनस जानत बिन्दु भेला, विधि देला,

तेहि कल्प पड़ि गेला ॥

देवानन्द कवि भासे, पुरु आसे,

न होअह किमहु उदासे ॥

विच०—(उयो भिक्षण्य) सहि । धराए विचरे एव यम् णो हुविस्सदिति । [सखि । धराए विचरे एव यम् णो भविष्यति ।]

रामा०—(सरोमाञ्जयम्) सहि । स्वमन्त्रेण दे आभाराओ सो जणो लाअमि-
स्सदिति । [सखि । बाणमात्रेण ते आभाराह स जण आभामिध्याति ।]

उवा०—(संस्कृतमाश्रित्य)

अञ्जलिपुटकं सूदं नि तस्मिन्वा भूमिसलजम् ।

इरावतिगमनार्थं सुचिचलेखां सखीं कन्दे ॥

विच०—सहि । रामे, कि मज्जामि न-प मज्जामि न-प दाणि जुत्त । अणुदामा
सहि मरण पत्ता । [सखि । रामे, कि मज्जामि, तन मज्जामि सलु
इधानीं युक्तम् । अनुपामं सखी मरण प्राप्ता ।]

उवा०—पश्चात्तस्मिन् समग्रो सहाए उअन्निधो । [पश्चात्तस्मिन् समग्रः सहाए
उअन्निधोः ।]

रामा०—अञ्जलि, अञ्जलि [आदर्यमादर्यम् ।]

कुम्भाढः—अन्तःपुरवार्तावास्तये स्थितोस्मि ।

वाणः—आम्, मन्त्रिराज । आम् ।

चित्रं, मुनिभिः पूर्वं चर्चा कृता सपत्न्यापरिषाके ।
इति जजिनोस्मि यत्तत् तदर्थो तामेकदा कुरुते ॥
कथा सध्यावन्दनो द्रष्टव्योऽस्ति मे जाता ।
धिव कष्ट समायातः सा -- -- -- ॥

चित्र० - (क्षणमभ्युपगम्य) ताव ! वन्देमि । [तात
यत्ने]]

नारदः - वाचयमाश्चयेन ! एषा चित्रकथा कथमत्र ? शुभाशुभता भव ।

चित्र० - (सम्भ्रमज्ज सङ्कतमाधित्य)
वाच्यवाचि समाभये नव विघ्नाः तनुपे सदा ।
एव समाधिपदानेन तात ! मे व्यथय मन ॥

नारदः - पुत्रि ! सङ्क्रमेणाविषो दत्ता ।

चित्र० - (मुनिं प्रीति, ताव ! कस्तव दानि तुल्य अपसादेन अज्ञान सध्व ।
[तात ! कुशलमिदानीं तव प्रसादेन अस्माकं सर्वम् ।]

नारदः - आम् पुत्रि ! आम् । क्षणं ध्यात्वा) अणु,
कल्याणं मे तीर्थं तीर्थे जात. कम्पक्षण कर्णे ।
वाले भूये वा वा वार्ता सर्व काले । वाध्या तूष्णम् ॥

चित्र० - (मुनिं निर्वृत्तं) ताव ! गोरिए वरेण तस्मै पुनरुक्तिं विहितं तद्वि
(रोदिति ।) [तात ! गौर्या वरेण तस्य पुनरा. किमपि तत् ।]

नारदः - (+ २५, २५५ पुत्रि ! सगदमदस्वरम् । गौर्या कुतूहलवरा नास्ति
किमपि प्रकारः ।

चित्र० - ताव ! अचरितं अचरितम् ! तुल्य अणभसादो तस्य [तात !
आवययमाश्चयेन ! ! सवानुसवात् सत्यम् ।]

(अञ्जलिं वद्ध्वा अज्ञातरी रागे) - [गीतसं०- १५]
मेहे सहचरि ॥ ध्रु० ॥

सद्ये गुणे सोल सरिर, प्रायक दोसरि,
परिरम्भ सो तहि तेजलि हरि हरि ॥

आये न होअए हेरि, ताहेरि मुख गिरि,
पले पले वनि भहि मुखए बेरि बेरि ॥

सपन वेल्हि गौरि, वर दए मन भरि,
तहिजन सज्जो भरे भए गेलि दूबरि ॥

मुनु मुनि एं वरि, कि करति सुन्दरि,
देवानन्द कवि गालए आगु सरि ॥

नारदः - (विचिन्त्य) मृदङ्गादिध्वनि श्रुत्वा सखीभ्यां तदितीतते ।
गोरीहररसक्रीडां द्रष्टुं वाणमुत्तरा गता ॥
(करण कर दोन्मुख स्थितः) ।

चित्र० - (दोषमुल्लङ्घ्य निःशब्दम्, सङ्क्रममाधित्य)
मम लिखितचित्रपटसो यागात्मकया गदा सध्या ।
निदृष्टमूर्तिरेका सर्जय्या दक्षिणा दम्भसे ॥

नारदः - (सज्ज ध्यात्वा) पुत्रि ! कष्टमुपनिवृत्तयार्थम् ।

चित्र० - (मुनिं बार बार ज्ञाप्य) ताव ! सा कथा केन उवाच ?
[तात ! सा कथा केनोपत्येन ?]

नारदः - (विचिन्त्य) चित्रलसे ! द्वारकानभ्यानां प्रत्यासी प्राणमिस्तस्य न
सामसी विदां विता ।

चित्र० - (मुनिप्रादुर्भावात् निजो वस्त्रा) ताव ! सा द किंवदित्वा । [तात !
सा ते कथास्थिता ।]

नारदः - तेन किम् ?

चित्र० - विज्जाए दाणेन र... .. कुथ भव । [विज्ञाया दानेन
भवान् ।]

नारदः - आम्, पुत्रि ! आम् ।

चित्र० - (मुनिं प्रणम्य, नटनी रागे) [गीत- १६]
करधन जोरि मुनि कितमजो आए ।
मम कां मङ्गल तोहहि उपाए ॥

जकरे बलं तोहें मवनन जाह !
जाहि तह मभकी होव उछाह ? ॥
जेपर परमुखे हो अगम नामे ।
से तामनि विद्या देह दाने ॥
आनन्दे देवानन्द कवि चित्त ।
आनह तक तोहहि पण तन्त्र ॥

नारदः—(मविगंधेय, पति चित्रलेखे ! अताग्रहेण सां रवामि परवर्णना
यथा सा न भवति ।

चित्र०—(सपुच्छकम्) ताव ! सखधा । [तात ! सर्वथा ।]

नारदः (हस्ताहस्त्रिकया तामस्यै ददाति ।)

चित्र०—ओ महाभाज ! लब्धा सा । [ओ महाभाग ! लब्धा सा ।]

नारदः—(राश्र्वतो चिन्तयेत्) पुत्रि ! आणालिङ्गयो नुं दे गम म्भ-यो विधायम् ।

चित्र०—(प्रणम्य) ताव ! सखधा, सखधा । [तात ! सखधा, सखधा ।]

नारदः—अश्वघोषमाश्वघोषम् ।

गृहीत्वा तामसीं विद्यां क्षिप्रं मम करादिषुम् ।

अनिरुद्धस्य मवन प्राप दण्डद्वयेन सा ॥

कथं गता भवती ।

चित्र०—अश्वघोषम् भव । [अश्वघोषम् भवम् ।]

(नारदः माधवस्यै तामसीं विद्यां दत्त्वा निष्क्रान्तो द्वारकामार्गमागतः ।)

नारदस्य मदनद्वयम् ।

गृहीत्वा तामसीं विद्यां सहसा चित्रलेखया ।

अनिरुद्धो हस्तनृणमष्टौ ! स्त्रीचरितं महत् ॥

(ततः प्रविशति कुम्भाधरः, बाणमन्त्रलोचनं स्थितो दूरेण)

बाणः—(कुम्भाधरं प्रति) मवन सगर्वमहो दुरावेशान्नरं स्थितोऽस्मि उगा-
रामे क्व तिष्ठत ?

कुम्भा०—बाणानप ! पश्य, भद्रियागते ये ।

(ततः प्रविशति उपा रामा च)

१ - सप्त वाम । २ - उरसाह । ३ - लो' हा रहस्य जनेत छह ।

उपा०—ताव ! चित्रेभि । [तात ! चित्रे ।]

रामा०—महाभाज ! मयि पणामी मुञ्च किन्तो । [महाराज ! मयापि प्रणा-
मस्तव कृतः ।]

वाणः—ओ ! तूणंभुभयन्न सखी नित्यं कथिता । (?)

(एकत्र मयनगमने सनातनामयीविद्योऽनोक्तं शपथ अनिरुद्धः ।)

अनिरुद्धः—(चित्रलेखामप्रती दृष्ट्वा प्रणम्य) कुतस्त्वं चित्रलेखे ! मां नीरवा
गच्छसि ?

चित्र०—(अनिरुद्धं प्रत्यासीःपूर्वकः संस्कृतमार्गस्थ)

सख्यां ज्ञानस्य सुतया प्रेमिता द्वारकामहम् ।

त्वं स्वप्नेन तया दृष्टस्तस्याः स्वामी भव प्रभो ॥

अनि०—(मुच्छ्वां क्रुशोत्थाय) चित्रलेखे ! सा मयापि स्थिते दृष्टा । तदवधि
भरणप्राप्तोऽस्मि ।

चित्र०—(अनिरुद्धमुपगम्य) ओ महाभाग ! मुहं सगमे हि सा जिविज्जाह ।
[ओ महाभाग ! तव सगमे हि सा जीविष्यति ।]

अनि०—(गात्रेण चित्रलेखी निर्वण्य) पुन तया विना मयापि मरणं भवि ।
चित्रलेखे ! मां शोणितपुरं गतः ।

चित्र०—(सातव्यं) ओ महाभाग ! आश्रयणं ' शोणितपुरं' लब्धम् ।
[ओ महाभाग ! आश्रयणं ! शोणितपुरं लब्धम् ।]

अनि०—(सातव्यम्) आम् । चित्रलेखे ! आम् । तस्याः पूर्वं मां नीरवा
ममावनासि । नूनमीदृश्याम् -

(अन्तः-२)

सुरसिन्धुवेङ्गुरी हरेरियमम्बुधिप्रतिसङ्गता ।

अक्षकृष्णगदकामानिरुद्धः सुनन्दसज्जनपूजिता ॥

गुरुरत-वायक-कालकोणपपात्रियक्षहरश्रिता ।

मुनि-किन्नरामरसिद्धयादधपूत-सन्तत-चिन्तिता ॥

मणिपूरविद्रुमहोरहारगुर्वर्णसंहरनिमण्डिता ।

नवपुष्पचन्दनकुङ्कुमागुरुधूपदीपविगजिता ॥

पञ्चगार्हपत्यं नागार्जुन-मृगौकमोहिनीलता ।
निधिपूरपूरितमेखला युवतीविजृम्भितसत्पटा ॥
विमलवदामि कथामिमामिह याहि सर्वेनमस्कृता ।
तनुते युधेषु मयं सदा कुतुकेन सत्कविर्वाणिता ॥

चित्र०—(अनिच्छ निरुध्य सस्कृतमाश्रित्य)

मम लिखितचित्रपटके सा हि भवन्त गुरु दृष्ट्वा ।
जीवांस दिन सहचरी बभामिच्छ ! त्वरां कृत्वा ॥

अनि०—आम्, चित्रलेखे । आम् ।

चित्र०—(तामसीविद्या तमाच्छाद्य प्रस्थानं कृत्वा) कामनन्द ! क्षीणनपुर-
मुपलब्धम् ।

अनि०—(आश्वास्य प्रति) विद्यारम्भः समागतोऽस्मि अग्रतः ।

याणः—(विद्योक्त्य) मन्त्रिराज ! सा तनया कुतः ?

कृष्ण०—याणनृप ! सप्तमध्वजगृहे ।

रामा—(उत्थां प्रति) सहि ! काचि कदा दीक्षाद्वन्द्वीए मन्त्रिहिता ।

[सहि ! काचि कदा द्वावध्या। मन्त्रिहिता ।]

उत्था—(रामामालिङ्ग्य) सहि ! त्वय्येव परिहरिष्य का कथा ?

[सहि ! त्वय्येव परिहरिष्य का कथा ?]

रामा—सहि ! कामनन्दनो आभदो दीसहि । मिरह्वेअणा दे गथा ।

[सहि ! कामनन्दन आगतो दृश्यते । मिरह्वेअणा ते गथा ।]

उत्था—सहि ! द्विधम पुलअपत्त

[सहि ! द्विधम पुलअपत्त ...]

(एकत्र बाधः)

याणः—कृष्णान्दमन्त्रिन् ! नूनमेव हि सुलक्ष्मणं पावः ।

(इति निष्क्रान्तौ)

(प्रवेशकः) ॥

(निपत्ये—ओ ओ नानासुरपरिवारकाः ! देवासनं देवासनम्, जावमनो-
पमाचमनोय, भवतां सुचरणौ निधाम प्रविष्टोऽस्मि ।)

(ततः प्रविशत्यनिरुद्धः)

अनि०—(उर्ध्वमवलोक्य)

बाधासुगृह्णागते स्थज निधामयच्छो ।

नारायणादिकूपया दुःखवन्धाशसी सुखी ॥

(पुनर्निरुद्धे)

आनन्दगोपन कार्यमनिरुद्धस्य सन्ततम् ।

येन रागेऽसुरस्याश्रे कथा न प्रस्तुता भवेत् ॥

(गतः प्रविशति चित्रलेखः)

चित्र०—(सर्वोदयमालिङ्ग्य सायं गगनगदम) अण्डभदिनहि सहि ! तुम्हाण
दृश्यण जाइ । [अनेकदिन सहि ! ते दर्शन आसिम् ।]

उत्था—अच्चरिअ अच्चरिअ । [आश्चर्यमाश्रित्यम् ।]

चित्र०—सहि ! समुद्रमध्य निमीलितायाम् नवार्थाण्य कामनन्दन उपनीतः ।
[सहि ! समुद्रमध्यनिमीलितायाम् नवार्थाण्य कामनन्दन उपनीतः ।]

उत्था—(साश्चर्यम्) — (छन्द—३)

क्षेत्रविन्दअ पहिअ वेदिअ बम्हणा जह भावई ।

ठाम ठामे संपुण्ण सुन्दर वाजणा जह भावई ॥

बन्धिलोअ करन्ति चौदिश भारती जह दीसई ।

रत्तिशेये पहिए मामअ पावणा जह रजई ॥

सप्ततन्त्रि बराअ तुम्बुड सारंगी जह गावई ।

रितुराग छत्तिस रागिनी, गणना सदा जह भावई ॥

रामा—(उपसृत्य— (छन्द—४)

आठ भाव करीए अगत किन्नरा जह यावई ।

नारि कुत्थ तुलीए लच्छिम रूपही जह सोहई ॥

लोभरासि अपुश्य केसओ मारिसे जह सोहई ।

भवमान अनेक फिरिए गवई जह रावई ॥

दीश दीश विदग्धता अभिमानिका जह जारई ।
 सव्वकाम विसेवि खुड्डओ जीवना जह जावई ॥
 रोज नाम गराम लेसओ काहु नो जह दीसई ।
 भीति सत्तुलिका अदूरहि दूरही जह चलसई ॥
 अम्भुरासि संपुष्पा सुन्दर मेहला जह सुतई ।
 एक नारि विचारि देखहु ताहि से पुनि आवई ॥

चित्र० - सहि ! एसो मे साहसो । [सखि ! एए मे साहसः ।]

अनि० - ओम्, चित्रलेखे ! आम् ।

रामा - (चित्रलेखामालिङ्ग्य) सहि अह घरं एतु भवदी ।
 [सखि ! अस्मद्गृहमेतु भवती ।]

चित्र० - (सहर्षं संस्कृतमाश्रित्य) -

फलता तामसी विद्या सिद्धा मे कार्यसंततिः ।

प्राप्तमि नानितनयां प्राप्यः सखि ! परं मिथः ॥

(हति निष्क्रान्ताः सर्वे)

॥ इति चतुर्थोऽङ्कः समाप्तः ॥

अथ पञ्चमोऽङ्कः

(ततः प्रविशत्यनिरुद्धः । किञ्च असावरीरामो) ... [गीत- १०]

ए सजनिओ ! अनिरुद्धे कव परवेसे ।

द्वारवती सजो नभपथे अवतरि, नारिक धए कहूँ भेसे ॥

पुनिम खान जसु मुखरुचि हित भेलि, तसु तुलना नहि आवे ।
 मोरा मन अइसन ह्वहि ओ जाने, कनक सदिस परमाने ॥
 अनेक जतने धृति दए दए मिरिजल, जे विधि त्रिभुवन धीरे ।
 जाहि देखि मुखछि मुखछि पर तिरिगन, न सेतय पावए चीरे ॥
 आनन्दे देवानन्द कनि गावए, मुमरि सुमरि परभावे ।
 अनेक जनम तए जवहि परिगत, अनिरुद्ध ब्रह्म भवे ॥

अनि० - (गारमगतम्)

पौत्रोऽहं पुरुषोत्तमस्य विदितः प्रबृन्मनुः कृती

निस्थं पावयभूषणं पुंस्वरूपं संवेष्टितः सर्वतः ।

एका स्त्री नयति स्म शोणितपुरं मां द्वारकामध्यतो

द्वारि द्वारि गणे स्थिते किमचिकं यन्मे लिपि वैधसीम् ॥

(उदस्य) अहमहो ! विमलेन्द्रवर्धनोऽपुकोऽस्मि ।

(अविश्य चित्रलेखा)

चित्र० - (अनिरुद्धं प्रति) स्वप्नकारणादो भो जादवजगद्वन ! एसा दे अवस्था
 सहि विना । [स्वप्नकारणात् भो जादवजगद्वन ! एसा ते अवस्था
 सखीं विना ।]

(अनिरुद्धः स्वप्नस्मरणं विभाव्य, चित्रलेखां वरजलेरनिरुद्धमुखं प्रक्षाल्य)

अनिरुद्धः - (तां विलोक्य) यया स्वप्नेनाहं दुष्टो, या मया तेन दूष्टा, सा कदा
 मिलिष्यति, तव भिसंज्ञा ।

(ततः प्रविशति यया रामा च)

यया - (चिरमिलितां चित्रलेखामालिङ्ग्य) सहि ! अणेअविणेहि तुम्ह दंसणो
 [अनेकदिनैः तव दर्शनम् ।]

रामा - (चित्रलेखां पुनः कृमेलालिङ्ग्य) सहि ! दे विपलम्भेण ईरिसी अव-
 स्था । [सखि ! ते विपलम्भेण ईदृशी अवस्था ।] (हति रोदिति) ।

चित्र० - (उपामनिरुद्धपावकं मीढवा) भो महाभाज ! एसा सहो दे जाआ ।
 [भो महाभाग एसा सखी ते जाता ।]

अनि० - सतीर्थविक्रमाहो लब्धिः - - - - (?)

रामा - भो जादवगण ! बन्धेनि । [भो यादवगण ! बन्धे ।]

अनि - रामे ! शुभाक्षिणो वरगा ।

उवा - (अतिरुद्धवर्धनं विभाव्य चित्रलेखां प्रति) सहि ! तुज्जक पसादेण एसो दिट्ठो । आरवरी कथं हि सखि । [सखि ! तव प्रसादेन एव दृष्टः । द्वारवती कथय सर्वम् ॥]

चित्र - (उवांति असावरीरागे) (गीत-१८)

गेलहुं दोआरिका तेजि वेआजा । अपरव देखल सत्रकां साज ॥
तहाँ तिरि तरुण अनेक सानन्द । घरे घरे ऊगल पुनिमक चन्द ॥
लघु लघु गति भोपिए निअ भेस । सतमा सौच कएल परवेस ॥
पथ अपरव विद्या मुनि देल । ते तनु सबकाहुं लखिए ने भेल ॥
आनन्द देवानन्द कवि दानि । गगने जनि निधि मेराउलि अनि ॥

उवा - (चित्रलेखामुपसृत्य) सहि, गेहुं देखिअ, तादस भोदसि । [सखि ! गेहुं देखिअ, तादस भोदसि ।]

चित्र - (उवांति संस्कृतमाश्रित्य)

जा विद्या आनन्दते भोरीवरविभावसा ।

अतिरुद्धवर्धना प्राप्तः सखिसङ्गोपश्रवणः ॥

रामा - (साक्षेपम्) सहि ! तवावि तस्स सङ्गोवण करणिज्जं । [सखि ! तवावि तस्स संगोपन करणीयम् ।]

उवा - मज्जं मन्तिपुसी सही भणदि । [मत्स्य मन्त्रिपुत्री सखी भणति ।]

अनि - (सहर्षम्) चित्रलेखे ! कियन्ति दिनानि प्रेयस्याः सङ्गमैरनुभूताभ्यपि दूरे स्थिताभिनो वीर्येनावानम ।

चित्र - (गर्वचितम्) सहि ! मज्जु सख्यं कथिदं । [सखि ! मां प्रतिस्वर्गं कथितम् ।]

अनि - चित्रलेखे कथय ।

रामा - (उवांति) सहि ! गाइ हिअ करणिज्जं । [सखि ! गाइमिद हृदयं करणीयम् ।]

चित्र - (अतिरुद्धमन्त्रलोचन वराही रागे)

(गीत-१९)

हे नायक ! सुन्दरि अभिसाररीती १ ।

आदर कएलक, तव नेह लओलक, आगु पाछु पद थोती ॥ध्रु०॥

सकल सिगार कए, मृगमद तनु दए, बसन परिहि निल काँती ।

संकेत देखओलक, तुअ गुन गओलक, धनि कर एतवा भाँती ॥

मानए रसभति, एक पए पद नति, निअ मुख कौमुद भीती ।

हंसक नुपुर रव, कौमले परिहर, तिमिर निहारए नीती ॥

वेहलि गुहजने तेँ डर भर मने, आउति आधनिअ ठामा ।

तिल कर युग लए, गोचरे कहओँ पए, न करह निअ मन यामा ॥

दूति कथने बसि, लखने गेलाहे हँसि, निअ दिढ कह परथावे ।

योधन नृप राज, रतचर कर राज, देवानन्द भन भाये ॥

रामा - भो जादवगण ! आआमेहि सा उण मिलिअसदिति । [भो यादवगण ! आआमेहि सा पुन मिलिअसतीति ।]

अनि - चित्रलेखे !

क्षणं भ्रातिः क्षणं मूर्च्छा क्षणं संज्ञा क्षणं मृतिः ।

तां विना परमावस्थां यासि प्राणास्ततो ध्रुवम् ॥

चित्र - जादवगण ! उवाणीदा दे जाजा [यादवगण ! उपकीता ते जाया ।]

अनि - आश्चर्यमाश्चर्यम् । आगमनभाषेण प्रेयस्या गानः कृतः ।

रामा - (सम्भू भङ्गं संस्कृतमाश्रित्य)

एवोरुजलिपुटो वृक्षः भूषु यादवगण !

एतस्या मानसस्वर्गं प्रकारं कुरु सर्वाया ॥

अनि - (तस्याः परितो भ्रमणं विधाय)

अग्रां कामदि नेव पवति पतित्वा नाकुसुमां याचते

किञ्चो दुर्नयसि प्रिये ! नतमुखं तेनाहमुद्देजितः ।

१-संकेत स्थान गमन । २-कस्वरी । ३-बहिर । ४-जयकार । ५-विपरीत ।

स्वराक्षरहितये न भामिनि ! परित्यक्ता मया द्वारका
वत्ता मे परिरम्भणे प्रतिपलं कांते ! प्रसन्ना भव ॥

अरि च,
स्वर्गं नाशयति तामसी त्यज पुनः स्वामाकृति तामसी
- - तत् सरसा धृती तदपि किं लज्जां न यस्ते हृदा ।
ऊर्ध्वं वक्त्रकलानियेष्यमममाः किं वा कलानां तिथि
नाहो ! एवमपि दासतुल्यमधुना कल्यो हि देहैरभूत् ॥
चित्रम्, (धनाश्रीरागे) — [गीत - २०]

ओ मे सुन्दरि ! तेजह तेजह अबे मानो ।
करह सकल एहो, सकल बौवन सोर, कर परिरम्भन दासो ॥
परल सहस दोस, न धरसि ताहि रोस, बिन्दु धने कीनह दासो ।
अधर अगिअ रस, दाग करह बस, अमर होएव सुअ पासो ॥

चित्र० — (उवां प्रति) रहि ! दिह वज्र करणिज्जं हिअअं । [सखि ! दूढ़ं
खलु करणीयं हृदयम् ।]

अनि० —
पाजोय सबे सुख, ऊपर विद्युमुख, करह जघन सज्जो देखो ।
रजनि नल्लिनि निर, ने रहए सोहो धिर, आरति राख विसेखी ॥
नील नल्लिनि सन, दुहु तोर लोचन, कखन धरत परशासे ।
जाये पद पर बनि, तावे धनि गेलि हँसि, देवानन्द कवि भासे ॥
(नेपथ्ये -

पादाकुलकं ममसुपलकं, परमनिष्ठं श्रेयनिष्ठम् ।
मान्धर्वति, वा विषयविवाहान्मालाममं कण्ठे दशो ॥)
(पुनर्नेपथ्ये — रे तत्करपधानसीजंजन ! मालादानफलं
भविष्यति । वाग - - - - - यितोहं नाना-
धलेरुपस्थितोऽस्मि ।)

चित्र० — (सब्रभङ्गं संस्कृतभाषित्य)
प्रलापं कुरुतः पादवै द्वारि यादवतन्वनी
कथाद्वयार्थकलिता तयो र्वाशा भविष्यति ॥

रामा० — (चित्रलेखाभालिङ्ग्य) अञ्चरिअं अञ्चरिअं । [आश्चर्यमाश्चर्यम् ।]
(ततः प्रविशति द्वारी)

द्वारी० — (बाणकम्पाघर्षणं दृष्ट्वा, परित्रो बिलोक्य) बाणनृपः कदा मिलिष्यति ?
(प्रविश्य बाणनृपः)

बाणः — (द्वारिणमवलोक्य) कथय प्रदन्ता पुरसीपकथायुतं सविशेषम् ।
द्वारी० — जय जय महाराज ! भवत्कन्यागृहं प्रति कोपि प्रविष्टो, दृष्ट्वैवान्
तोऽस्मि ।

बाणः० — (शिरः करयुगलेन दन्ति । द्वारिभूवचनं श्रवणं
- - - - - तदाहूयतां कुम्भाण्डमम्नी ।)

कुम्भाण्डः० — किमाज्ञायति देवः ?
शरणः० — कः कन्यागृहं प्रति कम्पं प्रकाशयति परिचयदे ।
कुम्भा०० — (सांपतायम्) बाण ! तनुभयार्थबोधनं तपति मे हृदयम् ।
बाणः० — आम्, कुम्भाण्ड ! आम् ।

इन्द्रादयो मे भयतः पलायिताः कदां परेषां किमहं वदामि ।
कन्यागृहे चौर्यपथावलम्बतः को वा प्रविष्टो नहि वेचि तं जनम् ॥
(नेपथ्ये - जरे रे ! ओ भोः किङ्करादिगणाः ! सौमं
वेष्टयित्वा सज्जीभाषय भवन्तः ।)

(पुनर्नेपथ्ये - सर्वैरमाभिः समस्तात्सवेष्टितः । किञ्च,
पुरप्रविष्टपुष्टवः समायातु ममाग्निकम् ।
प्राप्तबाणनपस्याज्ञां हृष्यस्वां दूरतो व्रज ॥)

अनि०० — हहो पापिष्ठाः ! दुष्टवरिणाम् यास्यस्य ।
उवा० — (दीर्घमुञ्जं च निरुद्धस्य) हा गाह जादमणभन ।
का अवस्था भुविस्सदि [हा गाह जादमणभन ।
का अवस्था भुविस्सदि ।] (इति रोदिति ।)

अनि०० — (उवां वार्धं वार्धं समाश्वास्य) प्रिये ! सर्वत्र मे जयः । का चिन्ता?
मन्वतासि मृतोऽस्मि । अनेन ते जिता वृष्टगणाः ।

उषाहरणक अप्राप्त अंशक तीन गीत^१

अनेक दसन संग पाओल रे, जन्हि पुरस अभिमान ।
से पहु विधिदोष^२ दुर रह रे, पातर परल धरान ॥

बिफल मोर जउवन रे ॥ध्रु०॥

मलय पवन तनु तापए रे, हिमकर निधुअ अंगार ।
गुरुछिअ कुसुम परसि कर रे, विषधर सम भेल हार ॥
चानन बिन्दु अनल जनि रे, तेजल सकल सिंगार ।
प्रलय करए सखि यामिनि रे, मनसिज एत मोहि मार ॥
तजो जिध हम पए राखव रे, जजो देखव तहि जाए ।
आनन्द देवानन्द गावए रे, निरह संगति पए जाए ॥
(अंक - ५)

२
(नागपाश - बन्धन - मोक्षार्थ श्री अनिरुद्धक उक्ति)

श्री भगवती स्तुति

जय जय दुखे जगत जननी, दुर कए भयभय होइ दहिनी ।
खने नीला, खने सित निरमान, खन कुंकुम पंक तनु अनुमान ।
राका बिधु मुख, गमन मराल, तीनि नयन सोभ केस कराल ।
लोहित रदन, लोहित कर पान, श्रुटि कुटिल पुनु मोर धेआन ।
श्रुति भुजे बसु भुजे हर दुख मोर, ऋषिहि पुरान गनल भुज तोर ।
करे वर अभय खड्ग जयमाल, मुकुर शूल धनु खेट विशाल ।
न जानिअ आगमे तुअ कत रूप, तेतिस कोटि देव तोहि निरूप ।

पुनि पुनि हहओ देवि मोत्तर लएह, नागपाश बन्धन मोक्ष दएह ।
आनन्द देवानन्द नति गाय, हरि चढ़ि रिपु हनि पुरह भाव ॥

(अंक-५)

२
ए धनि, ए धनि, सुनह सरूप, कहि न होअ वर कनेआ रूप ।
त्रिभुवन दूह नव अभिराम, देखहु न पारिअ हुनक उपाम ।
रभसे वैकत कए निअ निअ हाय, दुअउ करए रतिरंग सुझाय ।
आनन्द देवानन्द भन भाव, दुहुकाँ सकल भेल परधाय ॥

उप हरणक तात्पर्यक अन्तिम अंश--

या नानागुणपूरिता बहुरसा प्रस्तारसर्वस्वरा
गीतप्रामविशोभिता पुलकभूः संप्राप्तसद्बिभ्रुतिः ।
तात्प्रार्थितभूच्छेना सरभसा तानानुरागस्थसी
पुस्तो वासरिकापि वा ननु समासङ्गाति या विद्यते ॥

[अपूर्ण]

